

Доброва М.П.,

докторант кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Статтю присвячено визначенню ролі громадянського суспільства у процесі формування політичної ідентичності. За допомогою історичного методу було реконструйовано основи модерністського та постмодерного підходів до розуміння ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності. Відзначено, що на сучасному етапі актуалізуються дослідження громадянської ідентичності, яка формується під впливом глобалізації, демократизації та становлення інформаційного суспільства.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, громадянська ідентичність, громадянське суспільство, концепції громадянського суспільства.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема визначення ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності актуалізується у процесі переходу від традиційного до індустріального суспільства і від індустріального — до постіндустріального (інформаційного).

Демократизація суспільства являє собою складний системний процес, який не зводиться до формального створення інститутів, що довели свою ефективність у країнах консолідованої демократії. Вільні вибори президента і парламента, місцевих рад, утвердження принципу розподілу влади, створення законодавчих передумов політичної участі та активності громадян, свободи слова і зборів — усе це необхідні, але, очевидно, недостатні умови демократичної консолідації.

Демократичні інститути і процедури є лише засобами, у той час як однією із головних характеристик демократії виступає репрезентативність влади, її здатність легітимно представляти інтереси окремих індивідів, груп, спільнот та суспільства в цілому. Умовою демократизації суспільства виступає формування політичної ідентичності як самоототожнення з комплексом уявлень, що асоціюються з національною та державною спільністю, із зобов'язаннями і правами по відношенню до інших членів спільноти і держави.

Поняття політичної ідентичності вживається для позначення поглядів на країну, суспільство,

політичну групу (партії, інші інституції громадянського суспільства), державу (громадянство, територію), націю. На особливу увагу заслуговує комплекс символічних уявлень, які характеризують відношення до певної групи (зокрема, історичний досвід, культура, віра, походження, «доля», «ментальність», мова).

Політична ідентичність потребує постійного підтвердження соціальними та політичними практиками, «існування нації — це щоденний плебісцит» (Е. Ренан) у сенсі підтвердження приналежності індивідів до певної групи через повсякденну участь у діяльності інституцій та демонстрації певної «картини світу». У сучасних умовах одним із визначальних факторів формування політичної ідентичності виступає участь у діяльності інституцій громадянського суспільства, яке визначається наявністю особливих ресурсів розвитку особистості і виступає як генератор значущих для неї цінностей і смислів.

У процесі розвитку громадянського суспільства формується консенсус навколо розуміння ідентичності як системи багаторівневих, а не взаємовиключних переваг та спільна зацікавленість у демократизації, підвищенні ефективності інститутів держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження ролі громадянського суспільства у процесі формування політичної ідентичності активізуються у процесі переходу від традиційного до модерного суспільства. На сучасному етапі розвитку відбувається зміна модерної парадигми досліджень політичної ідентичності на постмодерну. Це обумовлює той зв'язок, який існує між діяльністю інституцій громадянського суспільства та процесом формування політичної ідентичності.

Концептуальні основи дослідження політичної ідентичності у сучасному суспільстві висвітлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Абушенко, Б. Андерсон, А. Астаф'єв, С. Байрачний, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюбейкер, М. Гібернау, Е. Гіденс, С. Гантингтон, М. Головатий, Е. Еріксон, І. Ільїн, М. Кастельс, Н. Костенко,

І. Кудря, О. Панарін, Ю. Павленко, О. Стегній, Ф. Фукуяма, Л. Яковлева та ін.

Дослідження ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності мають тривалу історію. У своєму історичному розвитку громадянське суспільство проходить ряд взаємопов'язаних етапів. На перших етапах одним із головних теоретичних підходів виступає розгляд та протиставлення природного та громадянського станів життя людини, ця дихотомія чітко простежується у працях Т. Гоббса, Дж. Лока, Д. Г'юма та ін. У процесі розвитку філософської та політичної думки вона перетворюється на чітке розмежування громадянського суспільства та держави у роботах Г. Гегеля та Т. Пейна. У сучасній політичній думці феномен громадянського суспільства розглядається як контрверза негромадянського стану людського буття. На думку А. Колодій, використання у роботах Е. Геллнера та Д. Кіна дихотомії «громадянське суспільство – негромадянське суспільство» дозволяє говорити про третій етап розвитку громадянського суспільства, коли воно розглядалося як тип суспільства» [3, 48].

Сучасні підходи до дослідження політичної ідентичності сприймають ідентичність індивіда як об'єкт перетворень з боку громадянського суспільства та держави. Зокрема, про це йдеться у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як Б. Андерсон, З. Бауман, Р. Брубейкер, П. Бергер, У. Бек, М. Гібернау, Е. Гіденс, М. Кастельс, В. Абушенко, Б. Ажнюк, А. Астаф'єв, С. Байрачний, О. Галазюк, М. Головатий, М. Козловець, Н. Ковтун, І. Кудря, О. Стегній та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити роль громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних суспільствах відчувається необхідність посилення об'єднаних тенденцій, взаємодії влади (держави) та суспільства (передусім, інституцій громадянського суспільства) щодо формування політичної ідентичності. Варто погодитись із Ю. Тищенко, що нестача усвідомлення політичної ідентичності «... опосередковано може компенсуватися локальними різновидами культурних ідентифікацій, а етнічні, релігійні, мовні ідентичності доволі часто виступають у ролі чинників, що розхитують її фундамент. При цьому історико-культурні особливості на регіональному рівні, дефіцит об'єднуючих цінностей позначається на процесах демократизації, обранні політичних значень» [4, 25].

Політична ідентичність виступає важливою складовою політичної взаємодії та політичного

процесу як у країнах консолідованої демократії, так і у перехідних, гібридних режимах. Для останніх ця проблема пов'язана із сплеском націоналізму, демократизацією взаємодії між владою та громадянами, рівнем політичної культури та політичної свідомості. Політична ідентичність проявляється у різноманітних формах політичної участі громадян та впливає на рівень їхньої політичної активності.

Саме тому дослідження походження та розвитку феномена громадянського суспільства, його впливу на формування політичної ідентичності виступає одним із ключових питань успішності демократичних змін. Це обумовлено наступними причинами. По-перше, складністю та багатофакторністю феномену громадянського суспільства, динамікою та напрямком його розвитку. По-друге, трансформаціями механізмів впливу громадянського суспільства на владу у зв'язку із процесами демократизації. По-третє, недостатньо уваги приділялось ролі громадянського суспільства саме у процесі формування політичної ідентичності.

Дослідження громадянського суспільства ведеться представниками різних наукових політологічних та філософських шкіл, які відрізняються відповідно до визначення підстав громадянських дій: «Розгляд підстав до громадянських дій слід вважати важливим, оскільки є дії аналогічні до громадянських за формою. В рамках теорії громадянського суспільства можна говорити про три варіанти підстав громадянських дій, і відповідно шкіл. Це «далекоглядний егоїзм», «відповідальність», «патріотизм». Втім, вони є лише спробами описати існуючі, на думку вчених – представників різних шкіл, підстави для громадянських дій» [3].

На думку української дослідниці Г. Безродної розвиток та становлення громадянського суспільства пов'язаний із процесами модернізації суспільства та влади: «Більшість дослідників громадянського суспільства вважають, що поняття громадянського суспільства застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Формування громадянського суспільства є складовою частиною загальносвітового процесу модернізації, тобто переходу від традиційного суспільства до сучасного. Громадянське суспільство виникає в результаті ускладнення і диференціації соціальної системи в цілому – як складний організаційний комплекс, який посилює її стійкість та адаптаційні можливості. Відповідно часові рамки формування громадянського суспільства і способи здійснення цього процесу детермінуються типом модернізації» [1, 4].

У теоретичних підходах, присвячених дослідженню характеристик суспільства доби модерну та постмодерну особливе місце займає проблема політичної ідентичності. Дослідження формування політичної ідентичності, її ролі у процесах модернізації та постмодернізації виступає одним із актуальних завдань для наукових парадигм, цьому питанню присвячено дослідження у правових, політологічних, соціологічних та економічних теоріях.

У цілому, дослідження формування політичної ідентичності в умовах трансформації суспільства розвивалось у межах конструктивістського підходу та інтерпретативної парадигми соціальних та політичних наук.

Остання виходить із уявлень про політичну ідентичність, як символічну конструкцію, породжену всередині відповідного світу значень, певного соціального, символічного й політичного контексту. Тобто, політична ідентичність особистості формується за допомогою символів, що здобуваються в процесі соціалізації і взаємно підтверджуються й змінюються в процесі соціальної взаємодії (інтерації) його учасниками.

У традиційному суспільстві ідентичність пов'язується передусім із імперською формою організації політичного простору, етносом, релігією та відповідною суспільною ієрархією. Модернізація, навпаки характеризується розвитком національних держав, світською організацією влади та суспільства, рівністю громадян та забезпеченням їх прав. У процесі формування політичної ідентичності доби модерну відбувається перехід від цінностей традиційного суспільства та конструювання модерних політичних спільнот. Основу політичної модернізації становила критична налаштованість до інститутів традиційного суспільства. Політичну ідентичність доби модерну можна назвати протилежною до ідентичності постмодерну, яка висуває проекти глобалізації, космополітизму, нового «трайбалізму» та ін.

У сучасних теоретичних концепціях громадянського суспільства знайшло продовження античне розуміння суспільства як сукупності громадян, пов'язаних згодою в питаннях права і спільністю інтересів, що виступає необхідною передумовою формування політичної ідентичності.

У другій половині ХХ століття у процесі постмодерної деконструкції логоцентризму, влади, права, політики, науки, особистості, моральності — тобто базисних понять цивілізації доби модерну — відбулась реінтерпретація й поняття політичної ідентичності.

Представники постмодерну трансформували поняття політичної ідентичності розряд проблеми, пов'язаної скоріше із ціннісним виміром політичної

діяльності, аніж із раціональністю вибору та дії акторів, взаємодії влади та суспільства.

Що ж стосується сутності поняття громадянського суспільства, то існує три його значення. По-перше, це діяльність незалежних від держави організацій «третього сектору», по-друге — соціальна структура суспільства, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій та мереж, по-третє, громадянське суспільство розглядається як потужний фактор впливу на державну політику, тобто як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві.

Українська дослідниця А. Колодій до цих визначень додає ще два. Так, четверте розуміння виходить з того, що «суспільство загалом стає громадянським, якщо у ньому розвинена система інститутів і взаємодій. Цей підхід найрозповсюдженіший у публіцистиці, але його вживають і науковці, маючи на це ті підстави, що у суспільстві з розвинутою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням міняється і тип політичної культури. Вона теж стає цивільною, громадянською, міняє спосіб функціонування усіх суспільних інститутів. П'яте розуміння полягає в ототожненні громадянського суспільства з усією нерозчленованою поза політичною чи поза державною сферою суспільного життя» [3, 44].

Таким чином, громадянське суспільство характеризується: - наявністю публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; - організованим громадським (публічним) життям вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; - діяльністю незалежних від держави, добровільних асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; - зорієнтованою на громадські інтереси політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва [3, 46].

До інституцій громадянського суспільства належать добровільні громадські організації та громадські рухи, політичні партії, незалежні масмедіа, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують та репрезентують громадську думку та ін. Тобто громадянське суспільство виступає не лише певною сферою соціальної взаємодії, але й впливає на процеси політичної взаємодії, формування політичної ідентичності. Варто погодитись із В. Безродною у тому, що «шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності мас і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства.

Усе це обумовлює необхідність дослідження умов і способів формування громадянського суспільства, його функціонування та розвитку» [1, 7].

Громадянське суспільство виконує ряд важливих функцій, які виступають втіленням відповідних напрямків формування політичної ідентичності. По-перше, самовираження індивідів, їх самоорганізації, самостійного визначення та реалізації власних інтересів. Велику кількість суспільно важливих питань інститути громадянського суспільства вирішують без допомоги органів державної влади. По-друге, інституції громадянського суспільства виступають гарантом прав громадян, надають їм юридичні послуги щодо захисту. По-третє, інституції громадянського суспільства формують «соціальний капітал», як основу для кооперації та солідаризації. По-четверте, утворюються канали вертикальної (суспільство — влада) та горизонтальної (всередині суспільних груп) комунікації.

З одного боку, у політичному процесі важлива роль належить державним інститутам та класу професійних управлінців — бюрократії, яка визначає функціонування інститутів державної влади. З розвитком модернізаційних процесів неухильно зростає втручання держави в сферу громадянського суспільства, свідченням чого служить система соціальних гарантій, механізми контролю за громадянами (наприклад, з метою протистояння тероризму) та ін. З іншого боку — під впливом процесів демократизації громадянське суспільство енергійно втручається в межі держави, нав'язуючи їй інституціоналізацію нових форм взаємодії, норм і цінностей. У сучасному світі, у результаті процесів модернізації та демократизації, «відбувається взаємозближення та взаємопроникнення громадянського суспільства і держави, що дозволяє говорити про політизацію громадянського суспільства і соціалізацію держави» [1, 8].

Вплив розвиненого громадянського суспільства на формування політичної ідентичності здійснюється на основі наступних постійних елементів. По-перше, акції безпосередньої дії громадян з вимогами переважно політичного характеру. По-друге, постійна діяльність існуючих організованих інституцій громадянського суспільства із захисту інтересів своїх членів, виконання статутних цілей. По-третє, повсякденні міжособистісні стосунки громадян.

Можна стверджувати, що становлення громадянського суспільства в Україні відбувається у двох вимірах — горизонтальному та вертикальному. І якщо вертикальний вимір пов'язується з процесом інституціоналізації та характеризується формальними ознаками кількості громадських об'єднань та політичних партій, то горизонтальний вимір — це розгалужена мережа реально

функціонуючих об'єднань, складна функціональна система, що забезпечує комунікативну взаємодію між владою та суспільством, сприяє формуванню політичної ідентичності.

Політичні та культурні трансформації проекту модерну, обумовлені процесами глобалізації та розвитком проекту постмодерного суспільства, призводять до змін у розумінні механізмів формування політичної ідентичності.

На думку української дослідниці І. Ващинської «Не зважаючи на усю привабливість постмодерного бачення структури індивідуальних/групових ідентичностей, все ж важко погодитись з твердженням про нестійкий характер цього феномену як його основну сутнісну характеристику. Можливо, доречніше було б говорити про більш «опуклі» чи менш «опуклі» ідентичності або ж про їхню ієрархію у межах інтегральної ідентичності. Адже у той час, коли актуалізуються одні, на периферії залишаються інші, і навпаки. Яскравим підтвердженням цієї тези є суспільство, що трансформується, або ж так зване «аномічне» суспільство на зразок сучасного українського. Коли старі цінності вже втратили свою вартість, а нові — ще надто розмиті і багатозначні, на перший план виступають ідентичності, що найменшою мірою піддаються змінам, зокрема гендерні, етнічні, культурно-релігійні [2, 242].

Перехід від традиційного до модерного суспільства супроводжувався істотними зрушеннями у просторі політичної ідентичності, які пов'язані із раціоналізацією, індустріалізацією, урбанізацією, секуляризацією, розвитком наукового знання, технологій та засобів масової інформації. І хоча поступово ірраціональне (міфи, сни, інтуїція, віра) елімінується із простору політичного, але продовжує впливати на ідентичність.

У соціально-політичному і світоглядному відношенні постмодерн означає утвердження у сфері ідентичності плюралістичної парадигми, відмову від європоцентризму і етноцентризму, проголошення принципу множинності ідентичностей, фрагментації культурної єдності, увагу до особистості та її внутрішнього світу, розвиток самоврядних структур.

У політологічних концепціях постмодерністський підхід виражається у визнанні культурного і політичного різноманіття ідентичностей (розквіту політичних субкультур, мезо-і мікрокультур), розповсюдження політичних цінностей постмодерну, підвищення уваги до ролі особистості в політиці, горизонтальної взаємодії, розвитку самоврядних мереж та інституцій громадянського суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати визначення ролі

громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності слід відзначити наступне. Політика епохи постмодерну змінює свої параметри в порівнянні з політикою модерну, як у свій час і сама політика модерну в порівнянні з політикою традиційного суспільства. Модернізація як відмова від політики традиційного суспільства означає, у тому числі, десакралізацію політичної ідентичності, зростання ролі інституцій громадянського суспільства. Політична ідентичність формується під впливом розвитку форм горизонтальної політичної взаємодії, місцевих громадських рухів та асоціацій, появи нових соціальних рухів, які базуються на постмодерному стилі життя та створюють умови для індивідуального вибору людиною політичної ідентичності.

Література:

1. Безродна В. І. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Безродна. — Одеса, 2003. — 16 с.
2. Ващинська І. Особливості постмодерних підходів до вивчення ідентичності / І. Ващинська // «Humanities & Social Sciences 2009» (HSS-2009). — 14-16 мая 2009. — Львів. — с. 242-243.
3. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій. — в кн. Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Збірка наукових праць. — Львів, 1998. — С. 44-55
4. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К., 2010. — 76 с.

Доброва М.П. Роль гражданского общества в формировании политической идентичности. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена определению роли гражданского общества в процессе формирования политической идентичности. С помощью исторического метода был реконструирован основы модернистского и постмодернистского подходов к пониманию роли гражданского общества в формировании политической идентичности. Отмечено, что на современном этапе актуализируются исследования гражданской идентичности, которая формируется под влиянием глобализации, демократизации и становления информационного общества.

Ключевые слова: идентичность, политическая идентичность, гражданская идентичность, гражданское общество, концепции гражданского общества.

Dobrova M.P. The role of civil society in the forming of political identity. — Article.

Summary. The article is devoted to the definition of the role of civil society in shaping political identity. By using the historical method was reconstructed foundations of modernist and postmodern approaches to understanding the role of civil society in shaping political identity. It is noted that at this stage are updated study of civic identity that is shaped by globalization, democratization and the development of information society.

Keywords: identity, political identity, civic identity, civil society, the concept of civil society.